

РЕЦЕНЗИЯ

за дисертационния труд „Десубстантивните названия в ръкописи от XIV в.“ на Милена Илкова Накова-Петрова, редовна аспирантка в Катедрата за български език на ФФ в ЮЗУ – Благоевград. Професионално направление: 2.1. Филология. Научна специалност: 05.04.17. Български език. Научен ръководител: доц. д-р Л. Перчеклийски. Рецензент: проф. д-р Ив. Кочев

Докторантката Милена Илкова Накова-Петрова, родена през 1982 г. в гр. Монтана, е изцяло възпитаничка на ЮЗУ – Благоевград. Тук е завършила българска филология, като бакалавър (2012 г.) и докторантура, като аспирант (2018 г.). В ЮЗУ през периода 2015 – 2018 тя води упражнения по старобългарски език; история на българския книжовен език и по съвременен български език за чужденци, както и текуща практика със студентите от V курс „Славянска филология“. Научната ѝ дейност е свързана предимно с ЮЗУ: получава втора награда с участието си в Деветите национални четения за студенти и аспиранти; участва в две международни конференции в Благоевград и в една международна във Виена. Освен в Благоевград публикува и в издания на В. Търново и София.

Представеният дисертационен труд на докторантката Милена Накова „Десубстантивните названия в ръкописи от XIV в.“ (226 с.) се състои от следните части: I. Увод (3 – 34), в който се прави обща характеристика на българския XIV век, поставят се целите и задачите на изследването; изнасят се методологичните му принципи, източниците на езиковия материал и теоретичната основа на словообразователната теория на чешкия проф. Докулил. II. Словообразователен анализ на десубстантивните названия (по категории и типове) (35 – 181). III. Заключение (182 – 193). IV. Библиография (194 – 216). V. Лексикографски източници (217). VI. Обратен речник – индекс (218 – 226).

Трудът е сериозен принос в българското историческо словообразуване, поради следните причини:

1) Той дава отговор на множество въпроси за *един период от цял век*, който е най-слабо осветен и най-малко разглеждан в историята на българския книжовен и разговорен език – *среднобългарския*, и през който всъщност се извършват основните промени в целокупния български език;

2) През това време си дават среща *противоречиви тенденции* във възгледите и практиката на книжовниците – от една страна, за съхраняване на старобългарските облици, а от друга, за макар и плах достъп на иновациите в писмените паметници, над които са работили те;

3) *Числото* на тези, разглеждани от дисертантката *паметници*, е внушително и далеч надхвърля изискванията за разработката на една дисертация. Това са значителни по стойност средновековни трудове като Врачанското евангелие, Иван-Александровото (Лондонското) четириевангелие, Манасиевата летопис, Скитският патерик, Лесновският паренесис, Сборник от жития и слова, Бдинският сборник, Иван-Александровият псалтир (Песнивецът). „Сред тях – както правилно отбелязва авторката – има творби, които са превеждани или писани през XIV век, а има и такива, които са дошли от по-ранната традиция, но са преписвани през XIV век. За по-обективен анализ и прецизни изводи са включени произведения, обхващащи по-широко тематично и жанрово разнообразие“ (с. 26). Този набор от паметници разширява кръгозора на изследователя максимално, т.е. прави го несъмнен специалист по историческа лексикология и морфология;

4) *Максимализъм* е проявен и по отношение на избора на словообразователната *методология*. Ориентирането към словообразователните принципи от теорията на чешкия изследовател Милош Докулил и бележития му колектив от световноизвестни учени е успешно извършено и днес вече определено може да се каже, че в ЮЗУ, Благоевград е създаден друг колектив, паралелен на Софийския в БАН, където се работи по най-модерните методи на световното словообразуване като самостоятелен дял на езикознанието;

5) *Максимализъм* е проявен и по отношение на *темата*, тъй като десубстантивните названия се откриват в десет словообразователни категории, а в редица други защитени досега дисертации те са били предмет на анализ само в една, напр. само при *nomina instrumenti* или при *nomina loci*. Освен изключително упоритата работа по усвояването на методологията, ескцерпцията и анализа на несъвременен, труден материал от далечното минало, на докторантката ѝ се е налагало да прави множество справки за установяването на лексикалното и словообразователното значение на близо 650 думи, по-голямата част от които вече отсъстват от езика (или имат други

облици и значения). Тук трябва да бъде отчетен и фактът, че засега все още отсъства „Исторически речник на българския език“, а и неговата евентуална поява е въпрос на далечно бъдеще.

И накрая да обобщим: Извършена е огромна по трудоемкост научна работа, както по отношение на материала и неговата обработка, така и по усвояването и приложението на значими научни принципи. В резултат на това пред нас днес се изправя един изключително добре подготвен научен работник, отличителна черта на когото е наличието на невероятна човешка и професионална скромност;

б) Да се твърди, че Накова прилага само постановките на Докулиловата теория, би било неточно и невярно. Тя познава основно цялата словообразователна библиография, която при нея е и цитирана в текста, а не е самоцелно поднесена накрая. Нещо повече, това увлечение да не пропусне някого в определени случаи води до прекаляване, което естествено би могло да бъде избегнато (особено при отпечатването на труда). За защитата на една дисертация обаче е важно изискването докторантът да покаже цялата своя библиографска осведоменост, която в случая е несъмнена;

7) *Структурно* дисертацията има изключително прегледен вид. В своята същинска част, озаглавена „Словообразователен анализ на десубстантивните названия“ (с. 34 – 187) цялостно са разгледани конкретните случаи в типове и по категории, като след всяка категория се прави обобщение и се формулират изводи с теоретично значение за машабите на категорията, за изчезването на старобългарски или за появата и разширението на среднобългарски суфикси, за развойните тенденции и пр. Това се извършва и в общото заключение накрая.

Така напр. при *Nomina actoris* се посочва, че най-добре изразени са имената от мъжки род; при *Имена за носители на субстанциално отношение с най-много примери* се откроява субкатегорията *Имена за изразяване на принадлежност или собственост*, следвана от *Имена за изразяване на произход или материал*. Останалите две – *Имена по забележима част на лице или предмет* и *Названия за изразяване на сходство* – са по-слабо застъпени. При категорията на инструменталните имена облиците от м.р. са оформени единствено със суфикс -никъ, при ж.р. с -(н)нца, при ср.р. с -нло. Прочее, суфикс -никъ типизира *Nomina loci*, но тази категория се представя най-вече

чрез наставката -нцѣ. Този суфикс обаче е основен при категорията *Nomina augmentativa et pejorativa*. За *Nomina deminutiva et meliorativa* (заедно с подкатегорията за млади същества и същности) репрезентативен е суфиксът -(н)ица. Типът с наставка -ка е представен от ограничен брой случаи, но той е важен, защото бележи, макар и неголямо, все пак разширение на сферата си на употреба (в старобългарски той е изключително рядък, открива се само в 2–3 случая), докато в новобългарски употребата му е максимално увеличена в повече на брой словообразователни категории. Преобладаващата част от колективните формации са от среден род с наставка -нѣ. Суфиксите, с които се оформят женсколичностните корелати при двоичните имена, са -(н)ица, -ынн и споменатата наставка -ка. При префиксните наименования от значение са представките *зѣ-*, *прѣдѣ-*, *разѣ-* и *отѣ-*.

Говорейки за полифункционалността на суфиксите Накова фактически очертава моделите в среднобългарски, без да употребява, разбира се, термина модел.

В Изводите се хвърля светлина и за някои особености, отнасящи се до начините на словообразуване.

Най-същественият извод обаче, направен въз основа на целия материал, е, че е налице суфиксална приемственост между различните периоди и че словообразуването е една от устойчивите системи в езика. Приложенията, и по-специално „Обратният индекс“, издават неимоверния труд за придаване на най-пунктуален вид на дисертацията. Не е ясно обаче защо е наречен и речник, след като той по същество е само индекс и не съдържа речникови обяснения. Те всъщност са приведени в текста на дисертацията – както словообразователните, така и лексикалните.

От направения преглед на основните постановки в работата, става ясно, че трудът на Накова е значително постижение в областта на българското историческо словообразуване. Разработката на темата – повтарям – далеч надхвърля рамките на обикновена докторска дисертация, поради което тя заслужава да бъде отпечатан.

В дисертацията освен дескриптивния подход, би могъл да бъде използван и сравнителният. Очевидно сравнението със старобългарската

ситуация донякъде е извършено. За това говорят препратките към академичния Старобългарски речник и към трудовете на Р. М. Цейтлин. Сравнението би могло да се извърши обаче и по отношение на новобългарския период, макар и само със съвременната му книжовна форма. Тогава резултатите биха били много по-различни по отношение на: продуктивността на суфиксите, различната им свързаност с основите, подмяната на словообразователните типове, залеза (изчезването) или претрансформирането в други типове, устойчивостта или неустойчивостта на някои типове.

Тези нови изисквания обаче тук нямат критичен характер, защото те отсъстват в задачите, които си е поставила авторката. Това обаче не означава, че в бъдеще те не могат да бъдат специално разгледани в следващи студии и статии. Просто, пред Накова се откриват нови възможности за изследване на тази изключително интересна материя.

Друг аспект, който би могъл да намери своето приложение е разкриването на връзката между лексикалната форма и словообразователното значение, от една страна, и словообразователната форма и словообразователното значение, от друга. На лексикално равнище разликите между словния състав на XIV в. и на днешния са доста значителни, срв. напр. любопитните облици от тази епоха със съвременните: *въпросникъ* – *запитвач*; *обавникъ* – ‘владетел’; *ротникъ* – ‘заклинател’; *страстникъ* – ‘страдалец’; *шпѣтникъ* – ‘сплетник’; *лъстыць* – ‘лъжец’; *провѣдѣлецъ* – ‘прозорливец’. Това се отнася дори и до облиците с еднаква или много близка вътрешна форма: *върждникъ* – ‘враг’; *мъстникъ* – ‘отмъстител’; *отровникъ* – ‘отровител’; *повѣдникъ* – ‘победител’; *поржунникъ* – ‘поръчител’; *върникъ* – ‘вярващ’; *похвалникъ* – ‘хвалител’; *хочунникъ* – ‘хулител’; *игрецъ* – ‘играч’; *кръчѣмникъ* – ‘кръчмар’; *въстникъ* – ‘вестител’; *кръмникъ* – ‘кормчия’ и още много други.

Често на редица старинни лексеми не могат да се намерят точни новобългарски еквиваленти (със същия ономазиологичен белег) и предаването на значенията им става описателно: *разчумникъ* – ‘разумен човек’; *силенникъ* – ‘силен човек’; *словесникъ* – ‘надарен със слово човек’; *очтрѣнница* –

‘утринна служба’; *вѣнечникъ* – ‘човек с венец (корона) на главата’; *вѣръникъ* ‘вярващ човек’ и т.н.

Дори може да се каже, че словообразователните структури с еднакви ономаσιологични мотиви и близка семантика от двата среза – старобългарския и новобългарския – са по-малко на брой, т.е. лексеми като *любовникъ* и *завистникъ* с напълно съвпадащи форми и семантично съдържание в миналото и сега са по-скоро изключения в подадения материал.

Любопитство будят също и облиците с напълно различна вътрешна форма в сравнение със съвременната – от типа *людникъ* ‘човек’, *стадникъ* ‘пастир’.

И най-сетне, от съпоставката между двете епохи съществени изводи биха могли да бъдат направени за изчезването (или преосмислянето) на типично словообразователната категория *Nomina collective* в новобългарски.

Многобройността на колективните имена в среднобългарски (*лнствнѣ*, *рогозїѣ*, *шроупнїѣ*, *врѣшїѣ*, *вѣтвнѣ*, *ягоднїѣ*, *тополиѣ* и т.н.) и липсата (или ограничеността) на подобни форми днес наистина маркира изчезването (или преосмислянето) на *Nomina collective* в граматичната категория за множествено число, срв. фонетичните ѝ остатъци в югозападните говори *офчарето*, *л’удето*, схващани като обикновени плурални структури.

Посочената съпоставка с новобългарските форми, повтарям, не е стояла като задача пред дисертантката. Тук тя се посочва само с оглед на отбелязване на развойните тенденции и като една от възможностите за бъдещи разработки върху този отлично организиран и представен материал. Предлагам също така при отпечатването на труда статистическите сведения да се дадат по модели, а не по категории, за да се избегне раздробяването.

Общото заключение е, че представеният труд е дълбоко обмислен. Той е необходим за историята на българския език, в която среднобългарският период досега е най-слабо проучен. Това се отнася също така и до словообразуването през него. Щастливата идея – той да бъде осветлен в това отношение и при десубстантивните названия (след изследванията на доц. д-р Т. Мострова за девербалните) – принадлежи както на научния ръководител, така и на дисертантката чрез изпълнението на задачата.

Пред нас е изследване с най-добросъвестно събран материал от многобройни източници, проучен с помощта на една от най-результативните в световното езиковедно словообразователна теория – тази на проф. М. Докулил. Умението на авторката да анализира образцово, а също така и библиографската ѝ информираност са несъмнени. Езикът е точен, стилът – изискан. Оценката, както вече беше многократно споменато, е много висока.

Като има предвид изброените по-горе достойнства на дисертацията с дълбока убеденост предлагам да докторантката Милена Илкова Накова-Петрова да бъде присъдена научната и образователна степен ДОКТОР.

20. 03. 2018 г.
Благоевград

Рецензент:
(проф. д-р Ив. Кочев)